
АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

УДК 821.161.1.09

DOI 10.31654/2520-6966-2025-26F-112-303-307

Сиротенко Л. Ф.

вчитель зарубіжної літератури гімназії № 2 м. Ніжина, випускниця аспірантури
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
sirotenkoludmila2@gmail.com

**«Вікно і світанок». Остання повість рукописної
збірки Я. П. де Бальмена, раніше невідома**

У статті подана інформація про заключну повість "Вікно і світанок" рукописної збірки повістей українського письменника – романтика Я. П. де Бальмена. Авторка статті звертає увагу на те, що твір є логічним завершенням романтико – автобіографічної історії кохання як основної теми зібрання повістей та яскравим відображенням літератури епохи романтизму.

Ключові слова: Я. П. де Бальмен, повість, рукописна збірка, романтизм, автобіографізм, історія кохання

«Вікно і світанок» – завершальна повість єдиної рукописної збірки Я. П. де Бальмена, що дійшла до наших днів, – «Зібрання повістей, одна одної безглуздіша. Писані за службу у Білгородському уланському полку від 1832–1837 року». Твір не увійшов до відомої друкованої збірки, підготовленої А. Ю. Кузьменком і виданої 1988 року в Харківському видавництві «Прапор», незважаючи на те, що повість є логічним завершенням романтико-автобіографічної історії кохання як основної теми зібрання повістей. Висловимо припущення, що повість не вписувалася в задану укладачем ідеологічну концепцію, характерну для того періоду. Дослідник переніс акцент на відданість письменника ідеалам декабризму, демократизм та соціальну спрямованість повістей. Однак пафос твору полягає в зображенні особистих переживань героя-двійника письменника, викликаних неминулісним, болісним почуттям любові, що прагне свого розв'язання.

Повість, яка публікується, була закінчена в січні 1837 року. Місця її написання вказано в рукописі: Чугуїв, с. Артемьєвське, Печеніги. Повість написана на синьому папері, збереглася в задовільному стані, лише деякі слова складно прочитати, у публікації вони взяті в кутові дужки. «Зібрання повістей...» знаходиться в Полтавському державному архіві.

Повісті збірки створювалися в період, коли в житті Я. П. де Бальмена розгорталася драма, пов'язана з глибоким любовним почуттям до його дальньої родички Софії Гаврилівни Вишневської. Ще будучи студентом Гімназії вищих наук у Ніжині, 11 січня 1831 року на балу в маєтку своєї хрещеної матері Тетяни Густавівни Волховської в селі Мойсівка Яків зустрічає молоду дівчину Софію, яка полонила його уяву. Саме ця зустріч змусила його взятися за перо. Про це та інші деталі історії ми дізнаємося з мемуарної повісті Я. П. де Бальмена «Уривки з покинутого щоденника». Він пише: «Боже мій! Що сталося зі мною! Я не розумію себе. Що я писатиму в свій щоденник? Не знаю. А писати хочеться. Щось тягне мене, примушує. Я не можу мовчати». І далі викладає обставини фатальної зустрічі: «...я бачив лише одну високу, струнку, у блакитній сукні, з каштановими кучерями по ніжних плечах. Ні. То була не дівчина, не жінка. Це був ангел, божество, щось неприродне!» Цей образ незмінно присутній у всіх повістях збірки, Я. де Бальмен навіть не намагається його змінити: «Ніщо не змінить цього образу». Під впливом доленосної зустрічі Яків не лише починає писати, а й змінює свої плани займатися наукою, вирішує стати офіцером, щоб в очах Софії мати право називатися чоловіком. А надалі відмовляється від служби у гвардії в столиці, вступає до Білгородського уланського полку, щоб бути ближче до коханої. Софія відповідає взаємністю. Історія їхніх стосунків триває майже чотири з половиною роки. Цілу палітру почуттів пережив Яків за цей час: любов, захват, ревності, образу, бажання помститися, померти, скам'яніти, втратити будь-яку чутливість, принести себе в жертву. Усі ці порухи душі, гама почуттів відбилися в збірці, формуючи той чи інший сюжет твору, про що свідчать назви повістей: «Пустиня», «Помста», «Вигнанець», «Самовбивця», «Сон» тощо. Надія на щастя не полишала Я. де Бальмена аж до 1835 року, поки він не отримав рішучої відмови свого батька на одруження із Софією Вишневською. І Вишневські, і де Бальмени були небагатими поміщиками, тому поміщиця Т. Г. Волховська, спільна хрещена мати Софії та Якова, шукала для них багату партію. У вересні 1835 року у своєму щоденнику Я. де Бальмен напише: «...Вона належатиме іншому...» А раніше, у червні 1835 року, після відмови батька повторить свою клятву: «Нікому, крім Софії, не дам священного імені чоловіка». Відомо, що він свого слова дотримав і ніколи не одружувався. Софію ж видали заміж за М. Е. Писарева (1806–1884 рр.), начальника канцелярії київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, голови Київської секретної комісії з розкриття таємних

товариств. Про М. Е. Писарева ходила погана слава як про хабарника, що розперезався. У своїй поемі «Юродивий» Т. Г. Шевченко згадує випадок, коли Писарев отримав ляпаса прямо на службі в храмі, за що «кривдника» було відправлено на каторгу. У повісті «Вікно і світанок» Я. де Бальмен зобразив чоловіка Софії під прізвиськом Писецький. Героїня повісті каже: «Проклятий Писецький! Як я його ненавиджу».

Тож усі повісті збірки перегукуються з подіями особистої драми Я. П. де Бальмена та бажанням розв'язати любовний конфлікт, пов'язаний то з ревностями в стосунках, то з бажанням рідних видати Софію заміж за багатого нареченого, то з надіями на весілля та щастя, яким так і не судилося здійснитися:

Не сбылись, мой друг, пророчества

Пылкой юности моей.

Горький жребий одиночества

Мне суждён в кругу людей.

Ці рядки К. Рилєєва письменник використовує в збірці як епіграф до повісті «Вікно і світанок», а також як епіграф та фінал мемуарної повісті «Уривки із покинутого щоденника». Вони є лейтмотивом усієї збірки, усієї історії кохання героя та самого письменника.

Повісті збірки – романтичні твори з традиційним набором мистецьких засобів, що характеризують нестямно-тужливий романтизм. Головний герой завершальної повісті «Вікно і світанок» Володимир Бурний – тип байронічного героя, який страждає від нещасного кохання, жорстокої меркантильності та байдужості навколишніх. Історія героя викладена з великою часткою автобіографізму, притаманного всій творчості Я. П. де Бальмена. Зазначимо деякі моменти. Бурний, як і автор, служить в уланському полку разом із братом Всеславом. Молодший брат Я. П. де Бальмена Сергій також був його товаришем по службі. Вік усіх героїв, які мають прообрази, збігається. У повісті бачимо картини офіцерського побуту, життя дворянства, описи природи, позначені пластичністю. Зазначимо, що письменник відомий як один із найкращих художників-аматорів свого часу. Збереглося багато малюнків Я. де Бальмена, що відображають життя та побут тієї епохи.

Головний герой повісті Бурний говорить про свою любовну драму як історію, про яку всі знали, яка розгорталася у всіх на очах, – «гірка драма», почуття, якому він віддав свою молодість, кращі сили душі. Так само, як і герої повісті брати Бурні, брати де Бальмени мали

обмежені кошти. Імовірно, Я. П. де Бальмен, якому мати заповідала маєток, надав можливість молодшому братові стати його повноправним господарем. У Линовиці збереглися відомості про те, що нею володіли нащадки Сергія Петровича де Бальмена, поки не залишили маєток після подій, пов'язаних із революцією та громадянською війною в Росії. Непрямо автор згадує й про своє навчання в Ніжинській гімназії, коли говорить про Знаменцева як про давнього товариша «ще по лавках гімназії».

Ключовий епізод сюжету – зустріч на балу Вареньки та її «вбивчу подібність» із тією, чий образ ніколи не залишав героя, також мав місце в житті Якова де Бальмена. Зі щоденника письменника ми дізнаємося, що 30 вересня 1834 року на дворянських зборах у Харкові він зустрів дівчину, дуже схожу на Софію: «...І обличчя, і манери, і усмішка – все, одним словом! Я не бачив портрета більш схожого». Повість «Вікно і світанок» пропонує ще один варіант розв'язання драми. Бурний, змучений колишніми стражданнями, хоче здобути щастя з Варенькою, адже вона так схожа на ту, хто був ідеалом його молодості, його власною душею. Сама Софія приходить до героя в містичному сні та благословляє цей союз. Але його мучить сумнів: «Чи для таких характерів створено щастя?», адже його «прихильність безмежна»? І він вирішує випробувати Вареньку: чи така сильна її любов і відданість? Знаменцев слугує його сліпим знаряддям. Бурного чекає повторний удар долі: Варенька йому зраджує. «Серце, ошукане долею та людьми», більше не хоче втрат. Бурний наважується на самогубство. Але відбувається несподіване. Відчинивши шухляду столу, щоб дістати револьвер, герой знаходить листа брата, у якому той ділиться планами створення сім'ї, нарікаючи на невеликий статок і брак коштів. Ця обставина кардинально змінює погляди Бурного, він засуджує себе за егоїзм і гріховні помисли, звертається до Бога, бачить вихід із життєвого глухого кута в служінні ближньому. Можливо, Я. П. де Бальмен розглядав саме таке майбутнє, у родинному колі брата, для себе самого.

Отже, письменник серед багатьох варіантів, відображених у повістях, убачає остаточною таке рішення, яке засноване на християнських заповідях, перемагаючи розпач. Лагідний сон і чисте сумління – нагорода героя за численні страждання.

Цікавою особливістю рукопису є той факт, що на останній сторінці повісті (вона ж остання сторінка збірки), у самому низу написана фраза, що не стосується сюжету твору: «Найбезглуздіший кінець!» Назва «Зібрання повістей, одна одної безглуздіша» починає, а його

фінальна фраза замикає оповідь у кільце: «безглузді» повісті з «най-безглуздішим кінцем». Поряд з іронією чути трагічний фінал історії:

А жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг,
Такая пустая и глупая шутка.

Рядки яскравого представника епохи М. Ю. Лермонтова дуже точно характеризують світовідчуття Я. П. де Бальмена, у записнику якого знаходимо уривки з поеми «Мцирі». М. Лермонтов був ровесником Я. де Бальмена, теж служив на Кавказі; широко відомий не тільки як поет, а і як талановитий художник-аматор. У нього є малюнок, що зображує офіцера, який сидить спиною до глядачів біля відчиненого вікна («Офіцер біля відчиненого вікна»). Цей романтичний образ Я. П. де Бальмен відобразив у підкреслено символічній назві повісті «Вікно і світанок». Фоном для знайомства з головним героєм Бурним слугує фраза «...Уже починався світанок». З образом світанку пов'язані ключові сцени любовної історії: втеча з дому, останні клятви та розлука із Софією, зустріч із Варенькою – живим портретом Соні, надія на щастя. На світанку герой замислив страшний гріх самогубства, але «Всемогутній зглянувся на нього» та послав герою вихід із глухого кута. Повість закінчується душевним світанком – розумінням героя, де і як відчиняється для нього рятівне вікно в нове життя.

Вперше опублікований твір завершує зібрання повістей, об'єднаних однією любовною темою, однією глибоко автобіографічною історією. Герой проходить шлях від помсти до прощення, від нарікання на долю та людей до покаяння, від минулого до майбутнього. Автор знаходить вихід не лише для свого героя, а й зі своєї особистої драми, не менш романтичної, що відобразила, як у краплі води, епоху та її творця.

Sirotenko L. F.

Teacher of World Literature at Gymnasium No. 2 in Nizhyn,
graduate of the postgraduate program at Mykola Gogol Nizhyn State University
sirotenkoludmila2@gmail.com

"The Window and the Dawn": The Last Novella from the Manuscript Collection of Ya. P. de Balmen, Previously Unknown

The article presents information about the final novella "The Window and the Dawn" from the manuscript collection of novellas by the Ukrainian Romantic writer Ya. P. de Balmen. The author of the article emphasizes that the work serves as a logical conclusion to the romantic-autobiographical love story, which is the main theme of the collection, and as a vivid reflection of the literature of the Romantic era.

Key words: Ya. P. de Balmen, novella, manuscript collection, Romanticism, autobiographical elements, love story.